

Sándor Ildikó

A MOZAIK program bemutatása, tapasztalatai

*„Áldott aki a segítségünket kéri,
mert a legnagyobb szükségünk
arra van,
hogy szükség legyen ránk.*

*Áldottak mindazok, akik tudják,
Hogy én is ember vagyok,
És nem várják el tőlem, hogy
Szentként viselkedjem,
Csak azért, mert sérülten születtem.”*

(Marjorie Chappell: Sérült emberek boldogsága)

Bevezető gondolatok

A normalizációs elv, a normálisnak leginkább megfelelő életfeltételek biztosításának princípiuma, amely a hatvanas években kezdett tért hódítani, mélyrehatóan megváltoztatta az értelmileg akadályozott emberek életvitelének lehetőségeit.

A történelem folyamán az értelmi sérüléssel élő emberek a kirekesztődéstől a kihasználásig sok mindent átéltek, amíg végre megvalósulhatott az első, segítő szándékkal létrejött intézményesített foglalkozás.

Az értelmileg akadályozott emberek számára biztosított intézmények ugyanúgy változtak, változnak, mint az előítéletek és a közvélemény. A változások középpontjában maguk az értelmileg akadályozott személyek állnak, akadályozottságukkal és akadályozottságuk

tudatával, akik mindennek ellenére természetes módon megpróbálják kifejezni egyéni igényeiket, a maguk módján megkísérelik megfogalmazni kívánságaikat, céljaikat. Ők is, mint bárki más, bejárnak egy sajátos testi, lelki fejlődési utat, ám a nagyobb önállóság felé haladás folyamatának igen személyes, mély jelentősége van számukra, sokkal összetettebb annál az egyszerű megállapításnál, hogy felnőtté váltak.

Az értelmileg akadályozott fiatalok a tanköteles koruk elérése után többnyire kikerülnek a szervezett oktatás kereteiből. A tanulással töltött évek alatt a megfelelő fejlesztő és oktató-nevelő munka hatására elérték bizonyos képességbeli szintet, sérülésük mértékétől függően rendelkeznek valamilyen ismerettel a kultúrtechnikák területén, kisebb-nagyobb mértékben képesek az önkiszolgálásra és a munkavégzésre. Tapasztalatunk szerint azonban ahhoz, hogy önmaguk lehetőségeit megismerjék, énképük kiteljesedjen, önmagukhoz képest minden területen fejlődhessenek és ezáltal tartalmas életet élhessenek, további tudatos fejlesztésre, foglalkoztatásra van szükség. Ennek a folyamatnak az értékelése azonban már nem az iskolai osztályzatokban nyilvánul meg, hanem önmaguk, családjuk és szűkebb, ill. tágabb környezetük elvárásaiban, a normalizációhoz való közelítésben.

A MOZAIK program

A fenti gondolatok késztettek bennünket arra, hogy szakmai ismereteink és tapasztalataink alapján kidolgozzunk egy olyan komplex fejlesztési programot, amely az értelmileg akadályozott fiatalok képesség- és személyiségfejlesztésére, valamint felnőtté válásuk segítésére irányul.

A program némi asszociáció útján a MOZAIK nevet kapta, hiszen egy komplex fejlesztés mindenképpen sok részelem együtteséből válik egésszé, akárcsak egy mozaiktechnikával készült kép.

„E «felnőtt-nevelés» lényegében más természetű, mint volt az iskoláskorúak nevelése. Nem tanterv által rögzített tartalmú, hanem nyitott, a mindenkori és egyénileg értékelt életszükségletekhez dinamikusan kapcsolódó, a fogyatékkal közösen, az ő kívánságaitól,

igényeitől befolyásoltan szervezett, sokoldalú, nemegyszer közvetetten érvényesülő tevékenység” (Hatos Gyula: Az imbecillisek pedagógiája. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987).

Ezek alapján próbáltuk meghatározni azokat a legfontosabb fejlesztési területeket, amelyek alapvetően segíthetik a felnőtté válás folyamatát, a szocializációt, a társadalmi integrációt, a potenciális munkavállalást, valamint a normál élethez való közelítést. Bonyolult feladat ez abból a szempontból, hogy az akadályozottsággal élő emberek közül a legnehezebb helyzetben azok vannak, akiknél az értelmi akadályozottság fő vagy társuló sérülésként megjelenik. Egyes felmérések szerint a közvélemény legkevésbé őket fogadja el, hiszen értelmi defektusaik miatt a velük való kommunikáció egy átlag ember számára különösen nehézkes. Ezért még fontosabbnak éreztük, hogy tegyünk valamit a tanköteles korból kikerült értelmileg akadályozott fiatalok érdekében.

Egyrészt az egyéni lehetőségeknek megfelelően fel kell készíteni a fiatalokat a felnőtt életre, az ezzel járó etikai normák megismertetésére, befogadására. Másrészt segíteni kell őket abban, hogy az intézményesített, védett környezetükből kimozdulva, aktívan részt vehessenek szűkebb környezetük biztosította rendezvényeken, programokon, és ott pozitív kép alakulhasson ki róluk, valamint a felnőttiséget legjobban szimbolizáló munkavégzés lehetősége is nyitott maradhasson számukra.

Mivel a fejlesztések az értelmileg akadályozott személyek speciális szükségletei miatt kizárólag cselekvésbe ágyazottan végezhetők, és nem szoríthatók egy tantervhez hasonló keretbe, ezért egy olyan átfogó területet kellett keresni, amely fejlesztő és élménynyújtó is egyben. Erre az egyes művészeti ágak, maga a művészet nyújtotta lehetőségek bizonyultak a legmegfelelőbbnek, hiszen ilyen élményekkel mindennap akarva-akaratlanul kapcsolatba kerülnek a fiatalok: zene, film, plakátok, könyvek stb. Így ezt a lehetőséget tudatosan kihasználva, indirekt úton, az egyes művészeti ágakon keresztül jól meg lehet valósítani a fejlesztési folyamatot.

„Orpheus muzsikája legyőzte a halált, Vainamöinen hárfája ámulatba ejtette az erdő vadjait, madarait és gyöngyszemmé változtatta a könnycseppeket.

A mítosz csodálatos hatást tulajdonít a művészetnek. A tudomány oszlatja a csodát, magyarázza a hatást, de csak a misztériumot oldja, a varázst nem. A művészet ugyanis tényleg varázs, mert átalakít.

A könnyecseppeket gyöngyszemmé persze nem. Az embert emberré azonban igen” (Poszler György).

Sérült emberek esetében még fokozottabb mértékben van szükség erre a varázusra, amit a művészet (mozgás, irodalom, zene, képzőművészet) nyújthat, s milliónyi lehetőség kínálkozik ezen területek kiaknázása során a képességek fejlesztésére.

A program alapelve: nem az a lényeg, hogy az értelmileg akadályozott fiatalok értelmi képességei alacsonyabbak az átlagnál, hanem az, hogy embertársi kapcsolataikban mit adnak, és mit kapnak.

Ezért a program fő célja és feladata: az értelmileg akadályozott fiatalok komplex fejlesztése, különös tekintettel azokra a funkciókra, melyek a társadalmi beilleszkedésüket, önállósodásukat segítené.

Ez a komplexitást nyolc fejlesztési területen keresztül történik:

1. MOZGÁS – mozgásfejlesztés
2. IRODALOM – nyelv, beszéd, kommunikáció
3. ZENE – éneklés, zenehallgatás, zenélés
4. KÉPZŐMŰVÉSZETEK – rajzolás, mintázás, kézimunka, tárgyalakítás
5. MINDENNAPI TEVÉKENYSÉGEK – munka, játék, hobbi
6. ÉNKÉP – önismeret
7. INTERPERSZONÁLIS KAPCSOLATOK
8. ERKÖLCSI ÉRTÉKEK ALAKÍTÁSA

A program magját a négy művészeti terület adja, amelyek segítségével szinte valamennyi készség és képesség fejleszthető.

Mozgás – mozgásfejlesztés

Az első és talán a legfontosabb terület. Tudjuk, hogy a mozgás önmagában is feltétele az egészséges életmódnak, az egészségmegőrzésnek, de ezeken túlmutatva a különféle szomatikus és pszichés funkciók kialakításának és fenntartásának is. Transzfer módon hat szinte valamennyi kognitív és emocionális területre. A csoportban végzett mozgásfejlesztés jó hatással van a társas kapcsolatok, az együttműködés, a tolerancia képességének alakítására, és mindezek mellett fejlődik a csoporttagok éntudata, önbizalma, erősödik szociális énjük. Természetesen egy-egy csoportra vagy személyre szabott speciális fejlesztő foglalkozás még számos más terület fejlesztését is lehetővé teszi az adott szükségleteknek megfelelően. A különféle kifejező testtartások, a kézmozdulatok, a finommotorikus mozgások, a koordinációs gyakorlatok, a ritmusos, táncos mozdulatok pedig már átvezetnek további művészeti területekre, az irodalom, a zene, és a képzőművészetek felé.

Irodalom

A nyelv, a beszéd, a kommunikáció fejlesztése az egyéni lehetőségekhez igazított. Az értelmileg akadályozott személyek, számos ok miatt, kisebb-nagyobb kommunikációs zavarokkal küzdenek, amelyek nagymértékben megnehezítik számukra a beilleszkedést, a szocializációt. A célzott fejlesztések során tapasztalatokat gyűjthetnek verbális és nem verbális eszközökkel történő kifejezőmódokról, illetve megfigyelhetik, értékelhetik mások közléseit, metakommunikatív jelzéseit. A beszédfejlesztések során természetesen nem lehet cél a mindennapi szempontból hibátlan kifejezési mód, inkább arra törekszünk, hogy az egyéni adottságokhoz mérten a fiatalok beszéde bárki számára érthető legyen. A mindennapos spontán beszélgetésekkel, a különféle drámapedagógiai játékokkal, kisebb-nagyobb terjedelmű irodalmi produktumok megismertetésével, tanulásával nő a beszédkedvük, magabiztosabbá válnak, és ennek hatására társas kapcsolataik is pozitív irányba alakulnak majd.

Ez a terület különös lehetőséget ad az olvasás- és íráshasználatra is, melyek az erre képes személyeknél a kognitív képességek további fejlődése szempontjából sem elhanyagolhatóak.

Zene

Az éneklés, a zenehallgatás és a zenélés közvetlen kapcsolatban áll az előző két művészeti területtel, hiszen az éneklésnél és a beszédnél is fontos funkció a hallás, valamint az éneklés során is aktivizálódnak, fejlődnek a beszédszervek. A mozgásfolyamatok meghatározott ritmus szerint zajlanak, a zene ritmusa pedig segítheti a megfelelő ütemű mozgást. A zene önmagában is mozgásra készíti, a fiatalok igyekeznek a zene lüktetéséhez, súlyaihoz alkalmazkodni, s ez indirekt módon javítja mozgáskoordinációjukat, egyensúlyérzéküket.

Az éneklés, a zene testi, pszichikus és percepciós képességeket egyaránt javít. Felkelti az érdeklődést, ezzel párhuzamosan fejlődik a figyelem, ami az akadályoztatás mértékétől függően többnyire szórt, rövid távú, szűk terjedelmű, és nehezen koncentrálható. A zenei tevékenységek során viszont a figyelem egyre stabilabbá válik, megosztottsága és átkapcsolási képessége javul, terjedelme bővül, segíti az aktív befogadást. A zenehallgatás hangulatváltozással és élettani változásokkal is jár, érzelempötlítő hatása nagy, tehát terápiás jellege is kiemelkedően fontos.

Képzőművészet

Rajzolás, mintázás, kézimunka, tárgyalakítás – a negyedik művészeti terület, amely abból a szempontból mutat rokonságot a művészi mozgással és zenéléssel, hogy képes szavak nélkül is árnyalt érzelmeket, gondolatokat kifejezni. Ezt a vonalat követve felfogható metakommunikatív csatornaként, tehát kapcsolatba hozható az irodalmi területtel is. A képzőművészeti alkotások olyan tartalmakat hordoznak, amelyek a vizuális kommunikáció segítségével kinyilatkoztathatók. Az értelmileg akadályozott személyek mentális és kommunikációs nehézségeik miatt ritkán képesek verbálisan kifejezni egy műalkotásról a véleményüket, de tapasztaljuk, hogy érzelmileg mindenképpen megérinti őket az adott mű. A képzőművészet, mint művészeti ágazat, a képességfejlesztés szempontjából is sok lehetőséget rejt magába: mint a vizuális érzékelés, képzelőerő, esztétikai érzék, szín- és formaérzék, szem-kéz koordináció, praktikus és finommotorikus készségek stb. A tárgyi alkotótevékenység során fejlődik a sérült fiatalok önbizalma, kompetenciatudata, a sikerélmény pedig a pozitív önértékelés szempontjából fontos. Jó hatású, ha időnként kiállításokon vagy tárlatokon bemutatják az elkészült alkotásokat, hisz az elismerés mindig örömet vált ki.

Tulajdonképpen e négy művészeti területtel minden olyan készség és képesség kondicionálódik, amelyek szükségesek az ún. mindennapi tevékenységek gyakorlásához: a munkához, a játékhoz, a hobbihoz.

Mindennapi tevékenységek

Az első – és a felnőttiséget legjobban jellemző – tevékenység a munka, amibe tágabb értelemben beletartozik minden olyan fizikai tevékenység, ami a különféle szükségletek kielégítésére irányul. Ezek lehetnek önellátással, önkiszolgálással kapcsolatos munkák, de lehet ún. valódi, bérért végzett munkatevékenység is. Nagyon hosszadalmas lenne még csak jelzésszerűen is felsorolni, hogy milyen készségek és képességek szükségesek az egyes tevékenységek során, hiszen ez függ az adott munka jellegétől. Arról azonban mindenképpen érdemes szólni, hogy ebben az esetben a munkavégzés nemcsak cél, hanem eszköz is ahhoz, hogy a mindennapi munkálkodások közben egyre több információ és tapasztalat birtokába jussanak fiataljaink az őket körülvevő környezetről. Megtapasztalhatják, hogy az ember folyamatosan alakíthatja, változtathatja, kellemesebbé, célszerűbbé, teheti környezetét.

A munkavégzés egy már komplex idegi folyamatot hangol össze, bizonyos izomcsoportok megerősödnek, a koncentrálóképesség nő, az idegrendszer célszerűbben szervezi a mozgásokat. A játék és a hobbi testi-lelki pihenésigény kielégítésére szolgál, ugyanakkor szerepet kap benne a tájékozódás, a belső gazdagodás, művelődés, élmények gyűjtése, no meg a saját képességek próbára tétele. Hasznos színtere lehet a társadalmi beilleszkedésnek, hiszen egy üdülés vagy kirándulás, kulturális vagy sportprogramokon való részvétel során az értelmileg akadályozott emberek óhatatlanul kapcsolatba kerülnek ép társakkal, akik megtapasztalhatják, hogy az akadályoztatottság ellenére ők is ugyanúgy igyekezzenek élni az életet, mint bárki más. Nagy fejlődést mutat, ha az értelmileg akadályozott személy szabad idejében önállóan képes kiválasztani és megszervezni a számára legszimpatikusabb tevékenységet. Ez az a terület, ahol az értelmi képességeikben leginkább elmaradt személyek számára már a fejlesztési folyamat legelején is találhatunk sikerélményt hozó és fejlődését elősegítő feladatokat. Így szinte észrevétlenül bevonhatjuk a passzívabb fiatalokat is a folyamatba.

Énkép, önismeret

Az akadályozottsággal élő emberek nemcsak értelmileg, mozgásukban, látásukban stb. gátoltak, hanem a teljes pszichológiai értelemben vett mozgási térben is. Sérülésük fajtájától és mértékétől függően behatárolódik az életterük, emiatt gyakran frusztrált helyzetbe kerülnek. Többnyire ennek megnyilvánulásai a diszharmonikus viselkedési formák is. Itt a fejlesztő, segítő személyeknek nagyon fontos feladata, hogy átsegítse őket ezen a problémás helyzeten, ezen a válságon. Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy elfogadjuk a jelentkező diszharmonikus formákat, vagy kedvezőbb színben igyekszünk beállítani a sérült fiatal előtt saját állapotát, hanem abban kell a segítségére lennünk, hogy reálisan megismerhesse és elfogadhassa saját képességeit, korlátait. El kell érni, hogy saját magát sérülése mellett is tevékeny embernek ismerje meg, éljen békében önmagával, mert ez is feltétele az egészséges emberi kapcsolatoknak és a személyiségében rejlő lehetőségek kibontakoztatásának. Ehhez azonban szükséges az identitás, az énazonosság, az énkép kialakítása, fejlesztése.

A művészeti területeken végzett tevékenységek, valamint a munka, a játék, a hobbi indirekt módon mind segítenek az énkép formálásában. Azonban ezeket az egyes tevékenységek előkészítéseként direkt módon is lehet fejleszteni.

Interperszonális kapcsolatok

A helyes önismeret csak egy jól szervezett közösségben alakulhat ki, az állandó kritika és önkritika hatására, és így már át is kanyarodtunk az *interperszonális kapcsolatok* területére. Minden egyén számára fontos a közösség, a valahová tartozás tudata. A kötődések közt különösen jelentősek azok, amelyek kitüntetett érzelmi fontossággal bírnak, s ezáltal alakítóan szólnak bele az egyén személyiségfejlődésébe. Ide sorolhatók a szülők, a szülőpótló felnőttek, testvérek, rokonok, barátok, nevelők, segítők, stb.

Az interperszonális kapcsolatokat többféleképpen lehet osztályozni, de a könnyebb megértés érdekében most leszűkítettük ezt a kört olyan esetekre, amelyeket általában minden sérült személy megél. Pl. családi kapcsolatok, intézményi vagy munkahelyi kapcsolatok, bizonyos élethelyzetekből adódó kapcsolatok. Ezek a viszonyok alakulhatnak szimmetrikusan vagy asszimmetrikusan, de működhetnek ún. komplementer (kiegészítő) kapcsolatként is. Azért, hogy a fiataljaink ezekben a különféle kapcsolati rendszerekben felismerhessék saját

szerepüket, tudjanak vele élni, képesek legyenek adni és kapni, szükséges a szociális tudat fejlesztése.

Ennek főbb tényezői:

- személyközi tudat,
- rangsortudat,
- hovatartozási tudat,
- szociális kompetencia tudata.

Az interperszonális kapcsolatok fejlesztésére indirekt módon minden tevékenységet, élethelyzetet, eseményt fel lehet használni. Hasznos, ha rendszeresen értékeljük, egyszerű kifejezésekkel megbeszéljük a pozitív és negatív tapasztalatokat egyaránt, gyakran a fiatalok jelzik kisebb-nagyobb konfliktusaikat, igénylik ezeknek az oldását. Itt kell említést tenni arról, hogy igény szerint segítséget kell nyújtani a társi-baráti kapcsolatok kialakításában és erősítésében is.

Egy ember számára talán semmi sem lehet olyan nyomasztó, mint a szociális izoláltság, a társtalanság. A sérült személyek állapotuk miatt ennek a nemkívánatos helyzetnek fokozottabban vannak kitéve, ezért fontos, hogy lehetőség szerint segítsük őket kapcsolataik építésében és megtartásában.

Erkölcsei értékek alakítása

Ahhoz, hogy az egyén létezni tudjon egy társadalmi közegben, igazodnia kell az általánosan elfogadott társadalmi normákhoz, szabályokhoz. Életét úgy kell irányítania, hogy tettei mértékéül állítsa társadalma erkölcsi törvényeit.

Tudjuk, hogy az értelmileg akadályozott emberek számára organikus sérülésük miatt a fogalmi, illetve az elvont fogalmi gondolkodás csak nagyon elemi szintű és nehézkes. A könnyebb társadalmi beilleszkedés miatt azonban a lehetőségekhez mérten mégis ismerniük kell az alapvető erkölcsi normákat, kategóriákat. Főként azokat célszerű kiemelni, amelyekkel általában minden ember találkozik neveltetése során, így ezekkel kapcsolatban már kialakult valamilyen szintű morális érzet.

A fejlesztések itt is elsősorban a mindennapi tevékenységek, események, szituációk apropójából történnek, de a különféle irodalmi alkotások cselekményeinek megbeszélésekor is kitérhetünk erkölcsi szempontokra. Ezen a területen nem várhatunk nagyon látványos, rögtön szembetűnő eredményeket, hiszen az erkölcs mint témakör a mentálisan ép fiatalok számára is elvont területként jelenik meg. De a legapróbb, a mindennapi tevékenységek során megmutatkozó minimális pozitív eredmény is jelentőséggel bír mind a fiatalok, mind a segítők számára.

Összegzés

A kaposvári Gyöngyfa Napközi Otthonban közel 10 éve folytatjuk fejlesztő munkánkat a MOZAIK programnak a szellemében. Pozitív tapasztalatokat szereztünk számos területen. Az egyik legjelentősebb visszajelzés számunkra az, hogy a kliensek szívesen jönnek az intézménybe, önmagukhoz képest sokat fejlődtek, napjaikat aktívan, tevékenyen töltik. Rendszeresen szervezünk számukra programokat az intézmény falain kívül is, ezzel is elősegítve a társadalmi beilleszkedésüket. Gyakran szerepelnek különböző rendezvényeken, így számos elismerést, dicséretet kapnak, ami pozitív önértékelésüket tovább erősíti.

A program 2002-ben a pécsi Comenius Kiadó gondozásában megjelent könyv formájában, és már elkészült az első öt fejlesztési terület módszertani füzete is. További terveink szerint kidolgozzuk a még hiányzó módszertani füzeteket, valamint távlati tervünk, hogy az elért eredmények mérésére is találjunk átfogó megoldást.

A program nyitott, ezért adaptálható, alkalmazható más területeken is a szociális ágazaton belül. Ez is egy alternatívája lehet a szolgáltatás fejlődésének, valamint az ellátás minőségi javulásának.